

DİNSEL ŞÜPHE

-Religious Doubt-

Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman KASAPOĞLU

İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Abstract: *Religious doubt, which is transient, emerges without intention, causes guilty feelings and is not desired by the faithful. This doubt is different from denial doubt or skeptical doubt. In improving the faith and trying to have a conscious faith, religious doubt should be benefitted. A faithful shouldn't maintain religious faith consciously after it emerges unwillingly and should try to find ways out of it. Both Qur'an and the Prophet Mohammad's hadiths explain that religious doubt is a fact and explains how to cope with the matter.*

Key words: *Religious Doubt, faith, absoluteness, Qur'an.*

Giriş

İmanın objesini metafizik konular oluşturmaktadır. Bir mü'min inanç değerlerini kesin bir şekilde tasdik etmiş olsa bile, bu değerleri bütün açıklığıyla kavraması her zaman için eksiksiz ve tam değildir. Bu yüzden, gelip geçici de olsa imanda şüphe arız olabilmektedir.

Araştırmamızda, mü'min kimsenin yaşadığı, septik ve inkârcı¹ olmayan şüphe türünü inceleyeceğiz. İstem dışı ortaya çıkan dinsel şüphenin giderilmesinde başvurulacak yollara ve bu şüphenin iman için besleyici ve destekleyici kılınması konusuna değineceğiz.

Dinsel şüphe konusuyla ilgili sorunu ve çözüm yollarını incelerken din psikolojisinin verilerinden, İslâm dininin temel kaynakları olan Kur'an ve hadislerin açıklamalarından yararlanacağız. Kur'an'da dinsel şüpheye konu olduğuna işaret edilen iki kıssayı ve hadislerde bu konuda açıkça ele alınan tasvirleri inceleyeceğiz.

Araştırmamızın amacı, dindarlara dinsel şüphe konusunda bilişsel ve psikolojik yardım sağlayacak verileri ortaya koyabilmektir. Dindarların maruz kalacağı dinsel şüphe konusunda sağlıklı bilgi sahibi olmalarına, dinsel şüpheden olumlu yönde yararlanmalarına rehberlik etmektir. Bununla birlikte, dinsel gelişimin yoğun bir şekilde yaşandığı çocukluk ve gençlik çağında dinsel şüphe konusuna dikkat

¹ Kur'an'da inkârcı şüphe için bkz., Abdurrahman Kasapoğlu, "Şüphe İnkâr İlişkisi", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, sayı: 1, 2004 , s. 57-116.

çekerek, din eğitiminde bu sorunun gözden kaçırılmaması gerektiğine vurgu yapacağız.

Dinsel Şüphenin Psikolojik Temelleri

Şüphe olmaksızın bir kimsenin tasdik ve inanma kapasitesini tam olarak kullanabildiği söylenemez. Çünkü, zihni en kuvvetli şekilde daha yüksek yorum seviyesine zorlamak şüphenin bir özelliğidir. Şüphe ruhsal yaşamın gelişiminin zorunlu ve evrensel bir belirtisi sayılabilir.

İmanın konusunu metafizik unsurlar oluşturduğuna göre, onun gerçekliği kesin olarak tasdik edilmiş ve benimsenmiş olsa bile bütün açıklığıyla kavranması hiçbir zaman tam değildir. Bu yüzden iman bir kesinlik olmasının yanında aynı zamanda bir sorudur. İman, bilgiden daha kuvvetli bir kesinlik duygusu vermekle birlikte, “niçin” sorusunu içermekten de geri kalmaz. Her inanç kendi gerçekliği içerisinde bir dereceye kadar az ya da çok şüpheyile karşı karşıya gelir.² Fakat iman için gelip geçici olan kuşku, onun bir unsuru değildir. Kuşku üzerine kurulu olmayan imanın özünde şüphe bulunmaz.³

İman eyleminde var olan kuşku ne bilimsel ne de septik kuşkudur, o somut bir içeriğe nihai olarak ilgi duyan birinin kuşkusudur. Bu kuşku belli bir önermenin doğru olup olmadığıyla ilgili değildir.⁴

İmana ters düşmeyen şüphede, iman edilen konularla ilgili gerçek bir tereddüt söz konusu değildir. Ancak kişi imanın nesnesini yeni delillerle birlikte samimi bir şekilde ele alarak inceleme isteği duyar. Dini hayatta normal kabul edilen şüphede kişi imanını sorgulama ihtiyacı hisseder.⁵

Kimi insanlar nadiren, kimileri de sık sık acı verici dinsel şüphe içerisine düşerler. Sık olarak şüpheyeye maruz kalanlar, Allah'ın varlığını sezgi yoluyla bilir ve kabul ederler. Bu bilgi iç huzuru ve istikrar sağlar, Allah'a yakınlaşma arzusu uyanır. Allah'a yakınlaşma isteğini gerçekleştiremediğini düşünen kişi, o anki durumunu şüphe ve özleme çevirir. Bu şüphe ve özlemi dindirmenin iki yolu vardır.

² Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s. 195-196.

³ Temel Yeşilyurt, “Kuşkuyu Dışlayıcı Bir Süreç Olarak İman”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 5, 2000, s. 545.

⁴ Paul Tillich, *İmanın Dinamikleri*, Çev. Fahrullah Terkan, Salih Özer, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000, s. 28-30; Yeşilyurt, *a.g.m.*, s. 546.

⁵ Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2002, s. 62.

Birincisi, salt inanca geri dönmek, sert ve dış formlarla şüphenin üzerini örtmek; ikincisi ise, özlemi sürdürerek tecrübeye ulaşmaktır.⁶

İnsanın gelişim evreleri içerisinde ergenlik döneminin dinsel şüphe açısından özel bir yeri vardır.

Ergenlik dönemi bireyin kendi başına, bağımsız olarak dini konularda fikir edinmeye başladığı, başkalarından aldığı bilgileri kritik ettiği, gözden geçirdiği bir dönemdir.⁷ Ergenlik döneminin dini duygu ve düşüncelerde şüphe ve çatışma dönemi olduğu gözlenmiştir. Çok sayıda araştırma ergenliğin imanda şüphe ve kararsızlık yaşa olduğunu göstermiştir. Ergenlerde dini şüphenin karakterinin duygusal olduğu tespit edilmiştir.⁸ Özellikle çocuklarda yetişkinlerin akılcı şüphesi değil, duygusal nitelikte şüpheye rastlanmıştır. Bu tür şüpheler, aniden duygusal olarak ortaya çıkan, ancak çocuğun içten içe hoş karşılamadığı şüphelerdir.⁹

Ergenin yaşadığı dini şüphenin üç temel kaynağı olduğu belirlenmiştir. Bunlardan biricisi, kendi iç dünyasını keşfe çalışan ergenin bağımsızlığını tasdikte, otoriteyi reddeden, isyankâr bir kişilik özelliği göstermesidir. İkinci faktör cinsel güdülerin şiddetidir. Üçüncü temel etken ise, kendi iç dünyasında sevgi ve barış problemi yaşayan ergenin zaman zaman hayatın mantıksızlığı duygusuna kapılmasıdır.¹⁰ Bu sayılanlardan başka psikolojik ve sosyo-kültürel etkenlerin varlığından da söz etmek gerekir.

Bazı araştırmalara göre şüphe etmek normal, hatta yapıcı bir durumdur. Bu yüzden şüphencilik döneminden endişe duymaya gerek olmadığı söylenir. Ergenlik döneminde ortaya çıkan dini şüphe krizi, dinsel gelişim açısından doğal bir süreç olarak kabul edilir.¹¹

⁶ Ken Wilber, *Transandantal Sosyoloji*, Çev. Cemil Polat, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 84.

⁷ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Samsun, 2000, s. 172.

⁸ Guy Jacquin, *Çocuk Psikolojisinin Ana Çizgileri*, Çev., Mehmet Toprak, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976, s. 145; Antoine Vergote, "Ergenlikte Din", Çev., Erdoğan Fırat, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 24, Ankara, 1981, s. 588-589; Yaşar Fersahoğlu, *Din Eğitim ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 76.

⁹ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 259-260.

¹⁰ Vergote, a.g.m., s. 589-590; Fersahoğlu, a.g.e., s. 76-77.

¹¹ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 50; Mustafa Koç, "Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi", EKEV Akademi Dergisi, sayı: 7, 2003, s. 122; Peker, a.g.e., s. 172.

Çocukluk döneminde edinilen iman, ergenlik devresine girildiğinde kuşku ve tereddütlere maruz kalır. Gerçi birey, çocukluk döneminde de böylesi durumlarla karşılaşabilmektedir. Ergenlik döneminde duyulan şüphe, insanın inanç açısından olgunlaşabilmesinde¹² etkin bir rol oynayabilmektedir. Araştırma ve incelemeye dayalı samimi şüphe aşk ve inançla birleşirse, inanç gelişimini olumlu etkileyebilmektedir. Bu durumda şüphe yapıcı bir nitelik kazanmaktadır. Uygun sosyopsikolojik şartlar gerçekleştiğinde dini şüphe durumu, bireyin dinini saflaştırıcı, köklü ve daha bilinçli bir dini inancı gerçekleştiren etkiler yapabilmektedir.¹³

Dinî şüpheler yoğunluk sırasına göre daha çok şu konularda ortaya çıkmaktadır: Melek, cin, şeytan gibi soyut varlıklar; sevap, günah meselesi; âhret ve ölüm sonrası hayat; kaza-kader, hayır şer gibi soyut konular; Allah'ın varlığı ve sıfatlarıyla ilgili kuşklar; kitaplara ve peygamberlere iman ile ilgili tereddütler.¹⁴

Yapılan bir araştırmaya göre, dinî şüphe ve tereddütlerin meydana getirdiği gerginlikten kurtulmak için çeşitli çarelere başvurulmaktadır: Bunlar arasında Allah'a sığınmak ve O'ndan yardım dilemek; dinî konularda bilgisine, samimiyetine güvenilen kişilere açılmak¹⁵ ve gösterdikleri çözüm yollarından yararlanmak; şüphe ve tereddütten kurtulmak amacıyla yazılı ve görsel eserlerden, araçlardan faydalanmak ilk sıralarda gelmektedir.¹⁶

Dinsel Şüphenin Kur'an'da Ele Alınışı

Allah'ın varlığından ölüm sonrası hayata kadar pek çok metafizik gerçeklik dinsel şüphenin konusu olabilmektedir. Kur'an'ın verdiği iki örnekte de, dinsel şüp-

¹² Dinsel şüphenin ortaya çıkış şekillerinden biri olan sadakat şüphesi, imanın olgunlaşmasına katkı sağlar. Sadakat şüphesi, imanın gereklerinin yerine getirilip getirilmemesiyle ilgilidir. Mü'min inandığı değerler hakkında değil, kendi imanındaki samimiyetinden kuşku duyar. O, inandığı değerlerden emindir, fakat kendinden emin olmadığı ölçüde imanını olgunlaştırma çabası içerisine girer. (Hökelekli, *a.g.e.*, s. 200)

¹³ M. Hüseyin Beheştî, *İman ve Sosyal Hayat*, Çev., Belli Değil, Şura Yayınları, İstanbul, 1990, s. 15; M. Hüseyin Beheştî, Cevad Bahonar, *İnsan ve Tarih*, Çev. Ahmed Erdiç, Bir Yayıncılık, İstanbul, 1989, s. 19; Koç, *a.g.m.*, s. 123.

¹⁴ Abdülkerim Bahadır, "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler", (Hayati Hökelekli Yönetiminde Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi) Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, s. 293-294; Peker, *a.g.e.*, s. 172.

¹⁵ Bütün şüphe ve tereddütlerine rağmen ergenler, kesin bir inanca sahip olabilmeye arzularını sürdürürler. İşte böyle bir durumda, kişilik açısından olgun, bilgi sahibi kimseler –örneğin öğretmenler, arkadaşlar-, şüphe ve tereddütlerin giderilmesi noktasında ergene yardımcı olabilirler. (Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1990, s. 141)

¹⁶ Bahadır, *a.g.e.*, s. 297-299; Koç, *a.g.m.*, s. 126..

he konusu olarak öldükten sonra dirilme inancı ele alınmıştır. Gerek adı anılmayan yolcu kıssasında, gerekse Hz. İbrahim'in hayatından sunulan kesitte, Allah'ın ölüleri diriltme kudretine olan inancın sorgulandığı, bu inancın kesinliğini arttırmak için bir arayış içerisinde girildiği dikkat çekmektedir. Her iki olay Kur'an'da arka arkaya gelen âyetlerde anlatılmaktadır. Adı verilmeyen yolcu kıssası Kur'an'da daha önce anlatıldığı için, bu kıssadan başlamak suretiyle konumuzu incelemeye başlayacağız.

“Yahut şu kimse gibisini (görmedin mi) ki, duvarları, çatıları üstüne yığılmış (alt üst olmuş) ıssız bir kasabaya uğramıştı: “Allah, bunu böyle öldükten sonra nasıl diriltecek?” demişti. Allah da kendisini yüz sene öldürüp sonra diriltti. “Ne kadar kaldın?” dedi. “Bir gün ya da bir günün birazı kadar kaldım.” dedi. (Allah), “hayır, dedi, yüz yıl kaldın. Yiyecek ve içeceğine bak, bozulmamış. Eşeğine bak, seni insanlar için bir ibret kılalım diye (bunları böyle yaptık). Kemiklere bak, nasıl onları birbiri üstüne koyuyor, sonra onlara et giydiriyoruz!” Bu işler ona açıkça belli olunca: “Allah'ın her şeye kâdir olduğunu biliyorum.” dedi.”¹⁷

Âyette, sözü edilen şahsın kim olduğu ve bahsedilen şehrin neresi olduğu hakkında fikir yürütmenin pek fazla bir yararı yoktur. Eğer Allah dileyseydi ya da bunları bilmeksizin âyetin gözettiği hedefler anlaşılmayacak olsaydı, Kur'an adı verilmeyen şahıs ve yer hakkında açıklamada bulunurdu. Bu şahısın kimliği hakkında güvenilir kaynaklara sahip bulunmadığımız için, adının tespiti tam olarak mümkün değildir. Müfessirler, âyette anlatılan olayla ilgili ilginç ayrıntılara girmişlerdir. Fakat âyetin vermek istediği mesaj açısından bu tür ayrıntılara ihtiyaç bulunmamaktadır.¹⁸

Öldükten sonra dirilme konusunda soru soran kişinin mü'min mi yoksa kafir mi olduğu konusunda iki farklı görüş ortaya konmuştur. Fakat âyetin içeriğinden bu kişinin mü'min olduğu anlaşılmaktadır. Adı açıklanmayan kişiye ait, “Allah, bunu böyle öldükten sonra nasıl diriltecek?” sözü, o kimsenin Allah'ı bildiğine, Allah'ın her şeyi yeniden diriltebileceğinden haberdar olduğuna işaret eder. Âyette Allah, adı açıklanmayan kişiye bazı sorular sormakta, o da bu soruları cevaplandırmaktadır. Allah ile o kimse arasındaki konuşma kâfir bir kimse hakkında uygun düşmez. Allah'ın bir kimseyi öldürüp yeniden diriltmesi, ona bineğinin diriltilişini gözleme

¹⁷ Bakara, 2/259.

¹⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 1997, I/299; Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, Çev. Muhammed Han Kayani ve Diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989, I/162; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Çev. Mustafa Altınkalya ve Diğerleri, Ekin Yayınları, İstanbul, 1998, V/292; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1997, s. 79.

fırsatı vermesi, yiyeceğini yüz yıl bozulmadan muhafaza etmesi bir tür değer verme ve onurlandırmadır. Kafir bir kimse böyle bir onura layık değildir.¹⁹

Görüldüğü gibi birçok ipucu sözü edilen kişinin mü'min olduğu kanaatini desteklemektedir. Adı açıklanmayan kişinin mü'min olması, onun yaşadığı tecrübenin imanı besleyen türden dinsel şüphe olduğunu gösterir. Eğer iman etmeyen biri olsaydı, inkârcı ve septik şüpheden söz edilebilirdi. Ancak, âyette o kişinin inkârcı bir tutum sergilediğini işaret eden bir anlatım söz konusu değildir.

Adı açıklanmayan kişi, binalarının tavanları çökmüş, duvarları yıkılmış, alt üst olmuş; harap, bomboş, ıssız haldeki bir yerleşim birimine gelmiştir.²⁰ Meçhul kişi, mamur bir yerleşim biriminin harap oluşunu ve uğradığı yıkımı, halkının ölümünü, buranın tekrar eski haline dönmesinin ne kadar zor olduğunu düşünür. Ölüm ve yok oluşun hazin görüntüsü karşısında, duygusal olarak sarsıntı geçiren bu kişi, “öldükten sonra Allah burasını tekrar nasıl diriltecektir” diye kendi kendine sormadan edemez. Buranın yeniden diriltileceğinden kuşku duyar; bunu, gerçekleşmesi uzak bir ihtimal olarak görür.²¹

Fakat yıkılmış yerleşim birimine uğrayan yolcunun tavrı, bir kafirin ümitsizliğini değil, mü'min kimsenin duyduğu hüznün sonuçlarını yansıtır. Çünkü yolcu Allah ile olan ilişkisini sürdürmektedir. Her türlü hayat belirtisinin ortadan kalktığı feci manzara karşısında ümitsizliğe düşmüştür. Şehrin yıkılmış ve harap hali karşısında hayret içerisinde kalmış, yaratıcının yeniden diriltme gücünü gözünde büyütmüş, yeniden diriltmenin nasıl olduğunu bilme konusunda aczini ortaya koymuştur. Hz. İbrahim gibi, (Bakara, 2/260) ölümlerin diriltilmesi konusundaki kavrayışının artmasını istemiştir.²²

Aslında bu kişinin merak ettiği şey, o bölgenin yeniden nasıl mamur hale gelmesinden çok, oranın insanların yeniden nasıl diriltileceğidir.²³

¹⁹ Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997, III/27-29; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991, I/459.

²⁰ Abdullah İbn Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1996, I/202; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, tsz., II/881.

²¹ İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997, I/322; Kutup, *e.g.e.*, I/299-300; Abdurrahman İbn Nâsır es-Sa'dî, *Tefsîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fî Tefsîri Kelâmi'l-Mennân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996, s. 93.

²² en-Nesefî, *e.g.e.*, I/202; Yazır, *e.g.e.*, II/882; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz., I/165-166.

²³ Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed el-Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, III/189.

Allah'ın ölüleri diriltmesi konusunda şüpheye düşen kişinin, özel bir durumda böyle bir tecrübeyi yaşadığı anlaşılmaktadır. Yıkılmış, harap, bomboş, ıssız ve insanların yaşamadığı, hayat belirtisi kalmamış bir yerleşim biriminin sebep olduğu hayret, üzüntü, ümitsizlik gibi durumlar şüpheye neden olmuştur. Bu örnek, dinsel şüphenin daha çok belirli koşulların etkisiyle yaşandığını, sürekli yaşanan bir durum olmadığını gösterir. Din psikolojisinin kendine araştırma konusu edindiği ergenlik dönemi de bu tür özel koşullardan birisidir. Gelip geçici bir durum olan dinsel şüphe belli koşulların etkisiyle kendini gösterip sonra da ortadan kaybolabilmektedir.

Öldükten sonra dirilme konusunda soru soran kişinin başına gelenler her insan için söz konusu olabilir. Âyette verilen örnekte olduğu gibi, ilginç olay ve gerçeklerle karşı karşıya gelen insanlar isteyerek ya da istemeyerek hayretlerini ifade eden sorular sorabilirler. İnsanlar, imkânsızlığı deney ve gözlem yoluyla kanıtlanmamış bir şeyin meydana gelmesinin mümkün olduğunu aklen kabul edebilirler. Buna karşılık, duyu ve tecrübe yoluyla algılayıp kavrayamadığı şeylerin gerçekleşmesini ilk bakışta zor bir olasılık sayabilirler. İşte bu iki olasılık arasında çatışma ve sürüşme yaşayan insanların aklına çeşitli sorular gelebilir. Âyette sözü edilen yolcunun böyle bir durumu yaşadığı anlaşılmaktadır.

Yüce Allah, kuşku, ümitsizlik ve hayret içerisinde bocalayan yolcuyu, içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için şöyle bir yol izlemiştir: Yolcunun canını almış yüz yıl sonra onu yeniden diriltmiştir. Yine ölmüş olan bineğinin/eşeginin diriltilişini ona gözletmiştir. Öldüğünde azık olarak yanında bulunan yiyecekleri yüz yıl boyunca bozulmadan korumuştur. Böylece yolcunun, Allah'ın insanları yeniden diriltme kudretine olan inancını pekiştirmiştir.

Yüce Allah öldürdükten yüz yıl sonra yeniden dirilttiği yolcuya ne kadar kaldığını sorar o da, bir gün ya da biraz daha az kaldığını söyler. Allah ondan yüz yıl boyunca bozulmadan kalan yiyeceğine bakmasını ister.

Böylece Allah ölümü ve yeniden dirilmeyi yolcuya kendisi üzerinde tecrübe ettirerek öğretir. Ona hem öldükten sonra dirilmeyi hem de zaman kavramının izafiliğini, insanın duyularının sınırlı ve yanılabilir olduğunu kavratır. Yiyecekler de dahil olmak üzere dünyanın maddî değerlerinin bozulacağını, ama Allah'ın dilediği durumlarda bu kuralın geçerli olmadığını gösterir.²⁴

Sonra Allah, yolcuya, ölüp toprağa karışmış olan eşeginin yeniden aşama aşama nasıl diriltildiğini izlettirmiştir.²⁵ Ona apaçık bir mucize göstererek ilâhî kud-

²⁴ es-Sa'dî, *e.g.e.*, s. 93; Kutup, I/300-302; Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2001, III/309.

²⁵ Kur'an, bu noktada, embriyonun anne rahminde aşama aşama gelişiminden hareketle, Allah'ın yeniden diriltme kudretine işaret eder. Öldükten sonra dirilmeye iman konusu-

retin sınırsızlığını kavratmıştır. Yüce Allah, yolcuya ölüyü nasıl dirilttiğini açıklamamış, olaylar dünyasından bizzat tecrübe ettirmiştir. Yolcu yaşadığı bu şahsi tecrübe sayesinde tatmin olmuş, içi tamamen rahatlamıştır.²⁶

Yüce Allah, yolcuyu içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için sözlü açıklamalarda bulunmak yerine ona bir dizi uygulamalı deneyimler yaşattmıştır. Onun bazı olayları yaşayarak, öldükten sonra dirilme konusunda doyuma ulaşmasını sağlamıştır. Yolcunun yaşadığı deneyimde insanî, hayvanî, bitkisel, ruhsal ve bedensel dirilişin tüm örnekleri gösterilmiştir.

Yolcunun, yaşadığı tecrübe karşısında, Allah'ın dilediğini mutlaka yaptığını, O'nun iradesinin mutlak kayıtsızlığına dair hiçbir şüphesi kalmamıştır. Allah, yolcuya yaşattığı tecrübe sayesinde, onun dikkatini görünen olayların gerisine çekmeyi sağlamıştır.

Yolcunun başından geçen olayla verilmek istenen mesaj şudur: Öldükten sonra dirilme gibi metafizik bir konuyu, fizik âlemden seçilen ve insan aklını maddenin ötesine geçiren delillerle kanıtlamak gerekir. İnsanın kavramakta ve iman haline dönüştürmekte zorlandığı konuları, kolayca benimsenir hale getirmek için tecrübeye dayalı bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır.

Yolcu, şüphe kabul etmeyecek kadar açık kanıtları bizzat yaşayıp tecrübe edince, Allah'ın gücünün her şeye yeteceğini kesin bir inançla itiraf etmiştir.²⁷

Yüce Allah, yolcuyu ve onun başından geçenleri, öldükten sonra dirilmenin bir kanıtı yapmıştır. Allah onu eceli geldiği için değil, yeniden dirilterek insanlara ibret kılmak için öldürmüştür. Yolcunun durumu, belli bir zaman dilimindeki insanlar için değil, olayın yaşanmasından sonra geçen her dönem için kanıt teşkil eder.²⁸ Yolcunun, yaşadığı dönemdeki insanlar için bir kanıt olduğunu belirten müfessirler de vardır.²⁹

Bu kıssanın Kur'an'da yer almasının amacı, bir insanın olağanüstü şekilde gözlemlendiği ve deneyim olarak yaşadığı "Allah'ın ölülere diriltme kudretine" duyulan inancı pekiştirmek ve bu konudaki kuşkuları gidermektir.

nun, insanın kemik, kas ve benzeri dokularının yapısı ve gelişimi üzerinden yapılacak araştırmalar esas alınarak temellendirilebileceğine dikkat çeker. (Esed, *e.g.e.*, s. 79; Bayraklı, *e.g.e.*, III/310)

²⁶ Kutup, *e.g.e.*, I/300-302; es-Sâbûnî, *e.g.e.*, I/166.

²⁷ Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed el-Kurtubî, *e.g.e.*, III/192; Ebussuûd Muhammed İbn Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1994, I/255; es-Sa'dî, *e.g.e.*, s. 94; es-Sâbûnî, *e.g.e.*, I/166.

²⁸ Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed el-Kurtubî, *e.g.e.*, III/191-192; Yazır, *e.g.e.*, II/885.

²⁹ Ebussûd, *e.g.e.*, I/254.

Yüce Allah, metafizik konulardan biri olan öldükten sonra dirilme inancını adı anılmayan yolcuya bizzat gözleterek kavratmıştır. Metafizik konularda, bu şekilde gözlem yaparak bilgi sahibi olmak -Allah'ın dilemesi dışında- mümkün değildir. Adı verilmeyen yolcuya sağlanan öğrenme imkanı çok az kimseye nasip olur. Bu durumda âyetin vermek istediği mesaj, metafizik konuları öğrenmenin tek yolunun doğrudan gözleme dayalı bilgiler olmadığıdır. Allah dilemediği sürece, insan metafizik bir olay ya da varlığı doğrudan fiziksel olarak algılayamaz. Ancak, dolaylı olarak, fizik dünyadaki varlık ve olaylardan hareketle metafizik alanı tasavvur etmeye çalışabilir. Dünya koşullarında insan için bundan başka bir çare de bulunmamaktadır.

İnsan nasıl evrendeki varlık ve olaylardan hareketle Allah'ın varlığına ve diğer metafizik konuların gerçekliğine dair kanıtlar bulabiliyorsa, şüpheleri konusunda da benzer kanıtlara başvurabilir. Allah'ın varlığının evrendeki yansımalarını daha bilinçli ve derinlemesine değerlendirerek, zaman zaman arız olan şüphelerin üstesinden gelebilir. Benzer çabaları âhiret inancı ve diğer metafizik konular da gösterebilir.

Âyet diğer yandan şu mesajları da iletmektedir: Eğer Allah dilerse, insana vahiy bilgisinin yanında gözleme dayalı, zorunlu bilgi de verebilir. Metafizik konuların bilgisi gaybı ilgilendirmesine rağmen, insan bu alanda gözleme dayalı bilgi sahibi olma isteğini her zaman içinde taşımaktadır. Dinsel şüphenin uyandırdığı bu istek, olumlu bir şekilde doyurulursa imana katkı sağlayabilmektedir.

Dinsel şüphe konusunda Kur'an'ın verdiği ikinci örnek, Hz. İbrahim'le ilgilidir. Hz. İbrahim'in, ölümlerinin nasıl diriltileceği konusundaki sorusu Hz. Peygamber tarafından "şek" (kuşku) olarak nitelenmiştir. Fakat bu kuşku, imana zarar vermeye ve onu yok etmeye yönelik değil, imanı güçlendirecek arayışlara sevk eden bir nitelik taşımaktadır. Hz. İbrahim, imanındaki kesinliği artırabilmek için daha kolay kavranır kanıtlar, zorunlu bilgi teşkil eden veriler istemektedir. O, maruz kaldığı şüphenin üzerini örtmek yerine, kalbindeki özlemi tecrübeye çevirecek beklentiler içerisine girmiştir:

*"İbrahim bir zaman: "Rabbim, ölümlerini nasıl dirilttiğini bana göster!" demişti. (Allah); "İnanmadın mı?" dedi, (İbrahim): "Hayır (inandım), fakat kalbim kuvvet bulsun diye (görmek istiyorum.) dedi. "O halde kuşlardan dördünü tut, onları kendine çek, sonra her dağın başına onlardan birer parça koy. Sonra onları kendine çağır; koşarak sana gelecekler. Bil ki, Allah daima galip ve hikmet sahibidir." dedi."*³⁰

³⁰ Bakara, 2/260.

Hız. İbrahim yeniden dirilme konusunda gözleme dayalı bilgi sahibi olmak istemektedir. İman ettiğini itiraf etmekte, bununla birlikte dirilmeyi gözlemleyerek basiretinin artmasını, kalbinin sakinleşmesini arzulamaktadır. O, Allah'ın ölüleri dirilmeye gücü yettiğini bilmekte ve bu konudaki ilâhî bilgiyi doğrulamaktadır. Fakat vahiy bilgisinin yanında dirilme olayının iç yüzünü kavramayı, bu konuda tecrübe edinmeyi ve böylece kalbî bir doyuma ulaşmayı temenni etmektedir. Çünkü kanıtların gözlemlenebilir olması kalbi daha iyi sakinleştirecek, basiret ve kesinliği artıracaktır.³¹ Bu türden itmi'nân iman hayatının zorluklarıyla mücadele etmede kişiyi başarıya ulaştıran önemli bir destektir. Bunun olmadığı durumlarda insan önemli bir dayanaktan yoksun kalır. Hız. İbrahim kalbinde itmi'nân doğması için Allah'ın insanları diriltme eylemini bizzat görmek istemiştir.

Dinsel şüphede birey, iman objesini yeni kanıtlarla tekrar tekrar ele alıp inceleme isteği duyar. Hız. İbrahim, öldükten sonra dirilme olayını, vahiy bilgisiyle doğrulamanın yanında gözleme dayalı veriler yardımıyla da kavramak istemektedir. Hız. İbrahim'in "bana göster!" sözü, ölülerin dirilmesi konusunda onun farklı kanıtlar aradığını ifade eder.

Hız. İbrahim'in içine girdiği arayış ve sorgulama süreci, imanın tereddütte birlikte bulunduğunu göstermektedir. Çünkü tereddüt inanç olgusunun mahiyetinde kendiliğinden mevcuttur. İman "gerçekle tam olarak örtüşen bir biliş" değildir. Kesin olarak bilinen bir şey iman konusu olmaktan çok bilgi konusudur. İman; subjektif güven ve kanaate dayalı olduğu için zaman zaman şüpheye maruz kalabilir.³²

Âyetlerde verilen örneklerden anlaşıldığı gibi, sözünü ettiğimiz şüphe iman konularının bizzat kendisiyle değil, mahiyetiyle ilgilidir. Şüphe edilen Allah'ın ya da âhiretin varlığı değildir. Şüphe daha çok âhiretin nasıl gerçekleşeceği, Allah'ın sıfatları gibi konular üzerinde odaklanmaktadır.

Kelâm literatüründe, kesinlik ifade eden bilgi ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn olmak üzere üç şekilde derecelendirilir. Akıl yoluyla elde edilen ve bir haber yoluyla bildirilen bilgiye ilme'l-yakîn denir. Duyu organlarının sağlıklı bir biçimde gözlem ve deney yoluyla sağladığı bilgiler ayne'l-yakîn olarak nitelenir. Bu yolla elde edilen kesinlik, ilme'l-yakînden daha yüksektir. Çünkü gözlem ve tecrübe

³¹ Muhammed İbn Ali İbn Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1995, I/356;

Muhammed Cemâluddîn el-Kâsimî, *Tefsîru'l-Kâsimî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1994, I/606; Ahmed Mustafâ el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, I/393.

³² Murat Sülün, *Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ekin Yayınları, İstanbul, 2000, s. 113-114.

yoluyla elde edilen bilgi insana daha ikna edici, doyurucu ve kuşku giderici gelir. Kesinlik derecelerinin en yükseği, hakka'l-yakndir. Bu, bizzat yaşamak suretiyle duyuların ve duyguların eşlik ettiği bir bilgidir. Yaşayarak, inceleyerek, örneğin dokunarak edinilen bilgi türü daha zengin ve doyurucu olur.³³

Hız. İbrahim, öldükten sonra dirilme konusunda ayne'l-yakîn derecesinde bilgi sahibi olmak istemiştir. Görerek inanan bir kişinin imanı, haber olarak bilgi edinen kişinin imanından daha güçlü olduğu için, ölüleri nasıl dirilttiğini göstermesini Allah'tan istemiştir.³⁴ Kalbini tam olarak doyuma ulaştırmak amacıyla ölüleri nasıl dirilttiğini Allah'ın kendisine göstermesini arzu eden Hız. İbrahim, gözlem ve deneyin inancın güçlenmesinde oynadığı role dikkat çekmiştir.

İstidlli (kanıta dayalı) olan bilgiye³⁵ bazen şüphe bulaşabilmektedir. Hız. İbrahim, şüphenin bulunmadığı, kalbin tam bir istikrara kavuştuğu zarur (gözleme dayalı) bilgi³⁶ isteğinde bulunmuştur. Böylece o, kanıta dayalı bilgi ile gözleme dayalı bilgi arasındaki farkı tecrübe etmiş, inandığı şey konusunda kalbi tatmin olmuştur.³⁷

Hız. İbrahim'in isteği, inkârcı/kuşkucu bir anlayış taşımamaktadır. O, yüce Allah'ın ölüleri diriltme konusundaki kudretinden asla şüphe etmemiştir. Bir peygamberin bu konuda kuşku duyması düşünülemez. İnsan, doğası gereği, bilgisinin kesinliğinde artış ister ve olayların gizlilikleri kavramaya yönelik bir eğilim gösterir.

³³ Ali Arslan Aydın, *İslâm İnançları ve Felsefesi*, D.İ.B. Yayınları, Ankara, tsz., s. 96-97; Süleyman Uludağ, *İslâm'da İnanç Konuları ve İtikdi Mezhebler*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1996, s. 91-92.

³⁴ Ahmed Saim Kılavuz, *İman-Kfr Sınırı*, Mafiret Yayınları, İstanbul, 1982, s. 47; Veysel Gllce, *Kur'an-ı Kerim'da Ahiret İnanının Temelleri*, EKEV Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum, 2001, s. 207; Aydın, *a.g.e.*, s. 97.

³⁵ İstidlli bilgi, düşünme ve akıl yürütmeye başvurup kanıt göstermek suretiyle elde edilir. İstidll, başka yargılara ulaşmak için birtakım önermeler düzenlemektir. (Hanifi zcan, *Mturdi'de Bilgi Problemi*, M..İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1993, s. 96; Fahreddin Râzî, *el-Muhassal, (Kelim'a Giriş)*, ev. Hüseyin Atay, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 26)

³⁶ Hiçbir fikri çaba ve istemi gerektirmeyen bilgiye zaruri bilgi denir. Zaruri bilgiler iyn'a dayanırlar. İyn, bilgisi i ve dış duyular vasıtasıyla elde edilir. Duyular yoluyla elde edilen bilgiler zorunlu, açık ve kesin bilgilerdir. (zcan, *a.g.e.*, s. 86)

³⁷ Ebu'l-Ksım Crullah Muhammed İbn mer ez-Zemahşeri, *el-Keşşf an Hakiki avmızı't-Tenzil, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut, 1995, I/305; er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, III/35; Vehbe ez-Zuhayli, *et-Tefsîru'l-Mnr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991, III/38-39.

İnsanların bilgi yönünden en olgunu, olayların iç yüzünü bilmeye en çok ilgi duyan-
dır.³⁸

Yüce Allah, Hz. İbrahim'in, öldükten sonra dirilme konusunda gözleme dayalı kanıt isteğini karşılıksız bırakmamıştır. Ona kuşlar üzerinde bir deney yapma imkanı sağlamıştır. Hz. İbrahim'in yaptığı deney, müfessirler tarafından iki farklı şekilde yorumlanmıştır:

Bu yorumlardan birincisine göre, âyette geçen "surhunne ileyke" ifadesi, "kendine alıştır" anlamına gelir ve Hz. İbrahim'den dört kuş alması, bunların her birini ayrı bir tepeye bırakması, sonra da onları kendine çağırması istenir. Hz. İbrahim kuşları eğitime tabi tutacak, onlara itaat etmeyi öğretecek, çağırdığında kendisine gelecek şekilde egzersizler yaptıracaktır. Sahibinin sesini duyan ve tanıyan kuşlar da alıştıkları için onun çağrısına yöneleceklerdir. İnsan, kuşları eğitebilip yönlendirebildiğine göre, her şeyin sahibi olan Yüce Allah insanlara dirilmeyi emredince onlar da bu çağrıya itaat edeceklerdir.³⁹ Yüce Allah burada metafizik bir konunun kavranmasını, fiziksel bir olayla yapılan karşılaştırmaya bağlamaktadır. İnsan metafizik konulardaki bilgisini fizik dünyadan edindiği tecrübelerle kıyas ederek pekiştirebilir, kuşku ve tereddütlerine yanıt bulabilir. Böyle bir yöntemle başvurmak, imanın keskinlik arayan herkes için geçerlidir.

Müfessirlerin genel kanısına göre, Yüce Allah, Hz. İbrahim'e dört kuş almasını, kuşları kesip parçalarını ayrı ayrı dağlara koymasını istemiştir. Hz. İbrahim, kuşları çağırarak, sonra da kuşların parçaları birleşerek ona doğru geleceklerdir.⁴⁰ Âyetin bu manaya geldiği kabul edilecek olursa, öldükten sonra dirilme konusunda verilen kanıtın Hz. İbrahim'e özgü olduğu düşünülür. Böyle bir kanıt diğer insanların -Allah dilemedikçe- tecrübe edebileceği bir kanıt değildir.

Hz. İbrahim iman ettiği halde, ölünün nasıl diriltildiğini sorma ihtiyacı hissetmiştir. Demek ki insanların metafizik konularda bu tür sorular sormalarını normal karşılamak gerekmektedir. Ölümden sonra dirilmek gibi metafizik konulara inanmak ve onları benimsemek çok kolay değildir. İnançlarındaki kesinliği artırmak için sorular sormalarını doğal karşılamak lazımdır. Âyetten anlaşıldığına göre, imanın bir doyum arayışı söz konusudur. Örneğin ölümden sonraki hayata ilişkin yapılacak bir

³⁸ eş-Şevkânî, *e.g.e.*, I/356; el-Kâsimî, *e.g.e.*, I/606; el-Merâğî, *e.g.e.*, I/395; ez-Zuhaylî, *e.g.e.*, III/38.

³⁹ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, III/37; Muhammed Mahmûd Hicâzî, *et-Tefsîru'l-Vâzih*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1991, I/176; Esed, *e.g.e.*, s. 80; Ateş, *e.g.e.*, I/461; Bayraklı, *e.g.e.*, III/316-317.

⁴⁰ ez-Zemahşerî, *e.g.e.*, I/306; eş-Şevkânî, *e.g.e.*, I/358-359; Ebu'l-Hasen Ali İbn Muhammed İbn Habîb el-Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, tsz, I/334; el-Merâğî, *e.g.e.*, I/395.

gözlem, elde edilecek deneysel bir bilgi imanının doyum arayışına katkıda bulunacaktır. Hz. İbrahim doyumuna ulaşmak için gözleme dayalı bilgiye ihtiyaç duyduğunu itiraf etmektedir. Onun “ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster” demesi, somut ve bilimsel konularda geçerli bir yöntemle metafizik konularda kesinlik aradığını göstermektedir.

Hadislerde Dinsel Şüphe

Hz. Peygamber, İbrahim (as)’ın Bakara sûresi 260. âyette açıklandığı şekliyle itminan arayışını, “Biz şüphe duymaya İbrahim’den daha layıgız”⁴¹ diyerek izah etmiştir. Hz. Peygamber’in bu açıklaması, İbrahim (as)’ın itminan arayışının ne anlama geldiğini bilme konusunda eldeki en sağlıklı verilerden birisidir. Fakat Hz. Peygamberin bu açıklamasını yorumlama konusunda ortak bir kanaat oluşmamıştır.

Kimilerine göre Hz. Peygamber, öldükten sonra dirilme konusunda değil, dirilmenin mahiyeti konusunda şüphe duymaya daha layıgız, demek istemiştir.⁴² Kimi alimlere göre ise, dini konularda “kuşku duymak”, peygamberler için söz konusu edilmesi mümkün olmayan bir durumdur. Aslında Hz. Peygamber şöyle demeyi amaçlamıştır: Eğer şüphe duymak peygamberler hakkında geçerli bir durum olsaydı ben buna İbrahim’den daha layık olurum. Bilindiği gibi İbrahim şüpheyeye düşmemiştir. Aynı şekilde ben de Allah’ın ölüleri dirilteceğinden kuşku duymam. Ya da Hz. Peygamber şöyle demiş olabilir: Siz İbrahim’in şüpheyeye düştüğünü sanıyorsunuz. Oysa o şüpheyeye düşmemiştir. Eğer o şüpheyeye düşecek olsaydı, ben buna ondan daha layıgım. İbrahim’in içinde bulunduğu durum bir kuşkulanma değil, inancındaki kesinliğin artışı istemesidir. O, Allah’ın öldükten sonra dirilme konusundaki kudretine inanmıştır. Fakat, bu işin ne şekilde meydana geleceğini gözleriyle görmek, gözleme dayalı olarak bilmek suretiyle imanını güçlendirmek, kalbini yatıştırmak istemiştir.⁴³

Hadis, Hz. İbrahim’in şüpheyeye düşmediğini anlatmaya yöneliktir. Hz. Peygamber kendisinin şüpheyeye düşmediğini, İbrahim (as)’ın da aynı şekilde şüpheyeye

⁴¹ Ebû Abdullah Muhammed İbn İsmail el-Buhârî, *es-Sahîh*, Enbiyâ, 11, (Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, IV/119)

⁴² Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud İbn Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-Kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Mektebetü Mustafa el-Bâbî, Mısır, 1972, XII/428.

⁴³ el-Aynî, *e.g.e.*, XII/428; Zeynü'd-Dîn Ahmed İbn Ahmed İbn Adillatîfi'z-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Terceme ve Şerhi*, Tercüme ve Şerh, Kâmil Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1978, IX/131.

düşmekten uzak olduğunu açıklamaktadır.⁴⁴ Hz. İbrahim öldükten sonra dirilmeyi inkâra götüren kuşkucu bir tecrübeyi yaşamamıştır. O, yeniden dirilme konusunda septik/inkârcı şüphe içerisine düşmemiştir.

Bazıları ise bu hadisi yorumlarken zahiri anlamı tercih etmişlerdir. Buna göre Hz. İbrahim peygamber olmadan önce şüpheye maruz kalmıştır. Bir kuruntu şeklinde Hz. İbrahim'in başına gelen kuşkulama durumu, onun kalbinde istikrar bulmamıştır.⁴⁵

Hadiste sözü edilen şüphe durumunu doğru etüt etmek gerekmektedir. Eğer buradaki şüphe durumu, septik, kararlı ve inkârcı bir kuşkuyu anlatıyorsa, bunun peygamberler hakkında geçerli olmadığı bilinmelidir. “Biz şüphe duymaya İbrahim'den daha layıktır” sözünün Hz. İbrahim'in ve dolaylı olarak Hz. Muhammed'in şüpheye düşmediğini anlatmaya yönelik olduğunu ileri sürenler, şüphe durumunu septik, inkârcı şüphe anlamında ele almışlardır. Bu anlamı ortaya koyabilmek için de hadisin zahiri anlamını bir yana bırakıp te'vile gitmişlerdir.

Hadiste sözü edilen şüphe durumu, istem dışı otaya çıkan, hoşlanılmayan, kalpte yer etmeyen, uzak durulmaya çalışılan, sürdürülmesi ve derinleştirilmesi zararlı kabul edilen, iyi yönlendirildiğinde imanı besleyip destekleyen şüphe anlamına da gelebilir. Bu durumda hadisi zahiri anlamda kabul etmek yanlış olmaz. İmanı besleyen şüphe hem Hz. Muhammed hem de Hz. İbrahim hakkında uygun düşer. Bu yüzden, hadiste anlatılmaya çalışılan şüphe durumunun imanı destekleyen şüphe olduğunu ve hadisin zahiri anlamda kabul edilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Bir adam Hz. Peygambere gelerek: “Ey Allah'ın elçisi, insan kendi içinde öyle şeylerle karşılaşılıyor ki, onu söylemektense kül olmayı yeğlerim.” demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Allah büyüktür, o kimsenin durumunu vesveseye dönüştüren Allah'a hamt olsun” buyurmuştur.⁴⁶

Bir gurup sahabi Hz. Peygambere gelerek şöyle derler: “İçimizde öyle şeyler hissediyoruz ki, herhangi birimiz bunu söylemeyi günah kabul eder. Allah'ın elçisi: “Gerçekten böyle bir şey hissettiniz mi?” diye sorduğunda, onlar: “Evet” diye cevap verirler. Bunun üzerine Allah'ın elçisi: “İşte apaçık iman budur” buyurur.⁴⁷

⁴⁴ Ebû Muhammed Abdülhak İbn Gâlib İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, I/352; el-Kâsimî, *e.g.e.*, I/606.

⁴⁵ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1988, III/337.

⁴⁶ Ebû Dâvud Süleyman İbn el-Eş'as, *Sünen*, Edeb, 109, (Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, V/336-337)

⁴⁷ Ebu'l-Hüseyn Müslim İbn el-Haccâc, Sahîh, İman, 132, (Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, I/119)

Hız. Peygamberin, “İşte apaçık iman budur”, “Bu imanın ta kendisidir” gibi sözlerinin manası şudur: Mü’minlerin içlerinden geçen vesveseleri, hatta bunlardan söz etmeyi büyük günah saymaları imanın ta kendisidir. Bu tür kuruntulardan uzak durmaya çalışarak onları büyük suç saymak ve dile getirmekten çekinmek imanın olgunluğundan kaynaklanır. Böyle bir imanın şüphe taşımadığını gösterir. Hız. Peygamber bizzat kuruntu ve vesvesenin imanın ta kendisi olduğunu anlatmak istemiştir. O, bunların şeytan tarafından kalbe atılan, batıl, kötü ve zararlı şeyler olduğunu anlayarak onlardan nefret etmenin “iman” olduğunu belirtmeye çalışmıştır. Kısacası burada anlatılmak istenen şey, vesveseye sebep olan şeyin imanın kendisi olduğudur, bir başka deyişle vesvese imanın varlığının göstergesidir.⁴⁸

Kuruntu ve vesvesenin “apaçık iman olması”, bunları benimseyip tasdik etmekten uzak durmak, onların kalpte yerleşmesine ve hoş karşılanmasına izin vermemek, karşı çıkmaktır.⁴⁹

Hadislere getirilen yorumlardan anlaşıldığına göre, burada sözü edilen şüphe imanı olumsuz etkileyen değil, aksine onu besleyen bir durumdur. Böyle bir şüphe, kişinin aldığı tavra bağılı olarak, paradoksal bir şekilde (aykırı bir düşünce niteliğinde) imana kanıt teşkil etmektedir. Şüphe ve kuruntuyu dile getirmekten büyük suçluluk duyan ve bundan korkan bireyin ruh hali, imanda olgunlaşmayı, içtenliği ve katıksızlığı anlatmaktadır.

Dinsel şüpheden söz etmeyi büyük bir suç saymak, bu tür kuruntulardan uzak durmaya çalışmak, hoşlanmamak, onların kalpte yer etmesine izin vermemek, onları kötü ve zararlı görmek önemli bir gerçeğı ortaya koymaktadır. Bu da, dinsel şüphenin istem dışı olması, dindarin isteğıne zıt olarak belirmesidir. Dinsel şüphenin istenmeyen bir durum oluşu, onu diğerlerinden ayıran en önemli özelliktir.

Kur’an’ın verdiği iki örnekte, öldükten sonra dirilme inancı şüphe konusu edilirken, aşağıdaki iki hadiste de, Allah inancı ve O’nun yaratma sıfatı dini şüphenin konusu olarak karşımıza çıkmaktadır:

Hız. Peygamber şöyle demiştir: “İnsanlar birbirine sorup duracaklar ve şöyle diyecekler: Allah, bu varlıkları yarattı, peki O’nu kim yarattı?” Böyle bir şey aklına gelen kimse hemen “Allah’a inandım” desin.”⁵⁰ Hız. Peygamber, Yüce Allah hak-

⁴⁸ Muhyiddin en-Nevevî, *el-Minhâc*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1997, II/333; Ebu’l-Abbas Ahmed İbn Ömer İbn İbrahim el Kurtubî, *el-Müfhim limâ Eşkele min Telhîsi Kitâbi Müslim*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1996, I/344-345; Ahmed Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1973, I/488-489.

⁴⁹ Ebû Süleyman Ahmed İbn Muhammed el-Hattâbî, *Meâlimu’s-Sünen*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmî, Beyrut, 1996, IV/136.

⁵⁰ Müslim, İman, 134, (I/119)

kında vesveseye düşen, kuruntuya kapılan kimseye burada bir çözüm yolu önermektedir. Allah hakkında birbirine sorular soran ve “Allah’ı kim yarattı?” diyecek kadar meseleyi ileriye götürenlere, “Allah’a iman ettim” demeyi tavsiye etmektedir. Bu şüphelerden kurtulmaları imanı hatırlamalarını, kalplerini onunla meşgul etmelerini istemektedir.⁵¹ Hadiste anlatılan durumun bir benzerini Hz. İbrahim’in hayatından aktarılan kesitte de gözlemleriz.

Hz. İbrahim, ölüleri nasıl dirilttiğini Allah’ın kendisine göstermesini istediğinde, Allah ona “inanmadın mı?” diye sormuş, o da “İnanırım” cevabını vermiştir. Kanaatimize göre, Yüce Allah bu soruyu, İbrâhîm’in inanıp inanmadığını öğrenmek için sormamıştır. O’nun bunu bilmek için Hz. İbrahim’e sormasına ihtiyacı yoktur. Bu durumda, Allah’ın sormuş olduğu soru Hz. İbrahim’in “Allah’ın ölüleri diriltme kudretine inanırım” demesini sağlamaktır. Nitekim hadiste, Allah’ın varlığı konusunda vesveseye düşenlerden “Allah’a iman ettim” demeleri istenmektedir. Yüce Allah, Hz. İbrahim’e “iman ettim” dedirterek, ona sorunun çözümünde atılacak ilk ve önemli adımı göstermek istemiş olabilir.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “İnsanlar bazı bilgileri sorup dururlar ve öyle bir noktaya gelirler ki, “Allah bizi yarattı, ama O’nu kim yarattı” derler. Böyle bir duruma düştüğünüzde Allah’a sığının ve bu konuda konuşmayın.”⁵² Hz. Peygamber metafizik konularda vesveseye düşen kimselerin, bu durumdan kurtulabilmeleri için Allah’a sığınmaları ve bu konularda düşünmekten vazgeçmeleri, kendilerini başka şeylerle meşgul etmeleri gerektiğini açıklamıştır.⁵³

Dinsel şüpheyile başa çıkmanın yollarından birisi, duygu ve düşünceleri başka konulara kaydırmak, kuşku duyulan konularda zihin yürütmekten ve konuşmaktan vazgeçmektir. Şüpheyi gidermenin yollarından biri olarak bu yöntem, salt inanca geri dönmeyi, zahiri formlarla kuruntu ve tereddütlerin üzerini örtmeyi anlatır. Yapılan araştırmalarda, dini şüphe ve tereddütlerden kurtulabilmek için başvuru çareleri arasında, Allah’a sığınıp O’ndan yardım dilemenin ilk sırada yer aldığını belirtmiştik. Hz. Peygamber de, metafizik konularda kuruntu ve vesvese yaşayan insanlara Allah’a sığınmayı tavsiye etmektedir.

Metafizik konularda insanın zihnine gelen kuruntu ve vesveseler iki kısımda değerlendirilmiştir. Bunlarda birincisi, kalbe yerleşmeyen, ikincisi ise, şüpheden kaynaklanan ve kalbe yerleşen vesvesedir. Bu hadiste⁵⁴ kalbe yerleşmeyen ve hemen terk edilmesi istenen vesveseden bahsedildiği düşünülür. Kalbe yerleşen şüpheden

⁵¹ Ebu’l-Abbas Ahmed İbn Ömer İbn İbrahim el Kurtubî, *e.g.e.*, I/345; Davudoğlu, *e.g.e.*, I/489.

⁵² Müslim, İman, 134-136, (I/119-121)

⁵³ en-Nevevî, *e.g.e.*, II/333-334; Davudoğlu, *e.g.e.*, I/490.

⁵⁴ Müslim, İman, 134-136.

kurtulmak için ise, istidlâl yoluna başvurmak gerektiği söylenir.⁵⁵ Özellikle kalbe yerleşmeyen ve yerleşmesi istenmeyen şüphelerin giderilmesinde, düşünceyi ve sözü başka konulara kaydırmak yani şüphenin üzerini örtmek, Allah'a sığınmak, O'na olan imanı itiraf edip bu konuda bilinci canlı ve kararlı tutmak etkili olabilir.

Sonuç

Dinsel şüphe gelip geçici, aniden ortaya çıkan, birey tarafından istenmeyen, suçluluk duygusuna yol açan, kötü ve zararlı kabul edilen, kişinin benliğinde karar kılmayan şüphedir. Hepsinden de önemlisi, dinsel şüphe bireyin iradesi dışında, bireye rağmen ortaya çıkan şüphedir. Dinsel şüphe, inkârcı ve septik şüpheden farklıdır. Gerek Kur'an'da, gerekse hadislerde dinsel şüpheye yer verilerek, ondan, imanının beslenmesi yönünde nasıl yararlanılacağına dair açıklamalar yapılmıştır.

Dini şüpheler bütün metafizik konularda, gayba ilişkin meselelerde söz konusu olabilir. Kur'an'ın verdiği iki örnekte, öldükten sonra dirilmeye iman ve bazı hadislerde de Allah'ın varlığı ve O'nun yaratma sıfatı dinsel şüphe konusu olarak ele alınmıştır.

Dinî şüphe herhangi bir etken olmadan ortaya çıkabileceği gibi, belli şartlarda ve bu şartların tesiriyle daha sık aktif olabilmektedir. Örneğin, ergenlik çağı ve bu çağdaki gelişmeler dini şüpheyi daha fazla uyandırabilmektedir. Ya da Kur'an'da adı verilmeyen yolcu kisasında olduğu gibi bazı üzücü, hayret verici, ümitsizliğe düşürücü olay, durum ve gelişmeler de dini şüphenin açığa çıkmasında rol alabilmektedir.

Dini şüphe, bireyin inanç açısından olgunlaşmasında, köklü ve bilinçli bir inanca sahip olmasında önemli bir yere sahiptir. Fakat imanı olgunlaştıran doğrudan şüphenin kendisi değildir. Mü'minin içinde doğan şüpheden nefret edip sakınmaya, uzak durmaya çalışması, bu durumdan suçluluk duyması, hem imanının varlığını kanıtlar hem de onu besleyerek daha çok kanıt bulmaya sevk eder.

Mü'min kimse, iradesinin dışında ortaya çıkan dinsel şüpheyi bilinçli olarak sürdürerek, kararlı ve bilinçli bir şüpheciliğe doğru gitmemelidir. İstem dışı doğan şüpheyle başa çıkacak çözümler bulmalıdır. Bu çözümler arasında, zihni şüphe konularından uzak tutmayı, şüpheden Allah'a sığınmayı, Allah'a olan imanı sözlü, düşünsel ve duygusal olarak itiraf etmeyi sayabiliriz. Ya da birey, Hz. İbrahim ve adı verilmeyen yolcu örneğinde olduğu gibi, gözlem ve deneye dayalı, mümkün olan çeşitli kanıtlardan yararlanabilir. Adı verilmeyen yolcunun yaşadığı somut tecrübeyi herkesin yaşaması mümkün değildir. Ama Hz. İbrahim örneğinde olduğu gibi,

⁵⁵ en-Nevevî, *e.g.e.*, II/334; Davudoğlu, *e.g.e.*, I/490

mü'min, gözlenebilen olayları metafizik olaylara kıyas ederek kendine birtakım kanıtlar bulabilir.

Ergenlik çağı, bireyin her yönden olduğu gibi, inanç yönünden de gelişim çağıdır. Bu çağda dini şüphelerin artış gösterdiği bir gerçektir. Aynı zamanda bireyin temel eğitim dönemine rastlayan ergenlikte, dinî şüphenin nasıl aşılacağı konusunda rehberlik edilmelidir. Kaldı ki, dinî şüphe konusunda rehberlik her çağda yapılmalıdır. Din eğitiminde, dinî şüphe konusunda Kur'an'da geçen ilgili kıssalardan doğrudan veya dolaylı olarak yararlanılmalıdır.

Dinî şüphenin her mü'minin başına gelebilecek normal bir durum olduğu, bu yüzden gereksiz kaygı ve aşırı suçluluk duyguları taşımanın yersizliği noktasında insanlar ikna edilmelidir. Bu iknayı gerçekleştirmek için ilgili âyet ve hadislerin en önemli kaynaklar olduğu unutulmamalıdır.

Hadiste, Hz. İbrahim'in itmi'nan arayışı, imanındaki kesinliği artırma arzusu "şüphe" olarak açıklanmıştır. Dinsel şüphe diye nitelendirebileceğimiz bu durumda, Hz. İbrahim zorunlu bilgi ifade eden gözlem ve deneye dayalı kanıtlar görme arzusunun ortaya koymaktan çekinmemiştir. İmanındaki kesinliği artırmak için ayne'l-yakîn derecesinde bilgi sahibi olmayı temenni etmiştir. Hz. İbrahim'i böyle bir arayışa sevk eden durumun, hadiste "şek" (şüphe) diye nitelenen faktör olduğunu düşünüyoruz.